

# **ÖT EMIGRÁNS ÖTLETEL – EDVARD BENEŠ, ECKHARDT TIBOR, HABSBURG OTTÓ, MILAN HODŽA ÉS WŁADYSŁAW SIKORSKI KONFÖDERÁCIÓS TERVE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN**

**SCHWEITZER ANDRÁS**

## **Bevezetés**

Az a tény, hogy az első és a második világháború is Kelet-Közép-Európában robbant ki, és az egyik legjelentősebb hadszíntere is ez a térség volt, a magyar történeti gondolkodás számára közismert. Ugyanakkor a trianoni tragédia miatt kevésbé kaphatott hangsúlyt, hogy a két világháború közti időszak Kelet-Közép-Európa számára általában véve a nemzeti függetlenség különleges kegyelmi időszaka volt. Az első világháború eredményeként hatalmas ék verődött a meggyengült Oroszország és Németország közé, így jöhetett létre például a független Lengyelország és Csehszlovákia.

Csakhogy – ahhoz hasonlóan, ahogyan a megelőző korokban a térséget a Habsburg birodalom, Németország és Oroszország felosztotta egymás közt – 1938–39-ben a Münchener egyezmény, illetve a Molotov–Ribbentrop-paktum alapján Németország és Szovjetunió újfent benyomult a térségbe, s ez a helyzet (előbb a fokozatos német, majd a szovjet megszállással) lényegében 1989-ig fennállt.

A második világháború utáni viszonyokat tervező brit, illetve amerikai szakértők (a British Foreign Research and Press Service, illetve az amerikai Advisory Committee on Post-War Foreign Policy) ülésein megfogalmazott elképzelések közt eredetileg egy új, szabad Kelet-Közép-Európa létrehozása, illetve a köztes Európában a hatalmas vákuumhelyzet megszüntetése is szerepelt – államszövetségek létrehozásával<sup>1</sup>. Bár a feltartóztatás (containment) csak 1946–

---

<sup>1</sup> A Foreign Research and Press Service 1939-ben alakult meg a brit külügyminisztérium tanácsadó szerveként azzal a céllal, hogy politikai és gazdasági elemzéseket készítsen a brit kormány számára, elméleti háttérrel nyújtva a brit külpolitika gyakorlati lépéseire. Az Advisory Committee on Post-War Foreign Policy felállítását három héttel Pearl Harbor után, 1941. december 28-án hagyta jóvá Franklin D. Roosevelttel, hogy az amerikai kormány háború utáni béke-

1947-től lett az angolszász hatalmak külpolitikájának alapköve, a konföderációs elképzelések – amelyek csírájában meg is valósultak (lásd: a brit támogatással megkötött csehszlovák–lengyel egyezmény, illetve a Balkán Unió létrehozásáról szóló görög–jugoszláv szerződés 1942 elején) – több diplomata szemében részben szintén a szovjet feltartóztatásra irányultak.

Ezek a tervek jórészt a sok évtizedes kelet-közép-európai konföderációs elképzelések leszármazottainak tekinthetők (mint például a Kossuth és emigráns társai által megfogalmazott Dunai Szövetség gondolat, a cseh František Rieger vagy a román Aurel Popovici elképzelései a Habsburg monarchia föderalizációjáról, vagy éppen a Balti-tengertől az Égei-tengerig az egész köztes-Európát egyesíteni kívánó lengyel Międzymorze-terv). Közvetlen hivatkozási alapot pedig azok az emigráns politikusok elgondolásai szolgáltatnak, akik Kelet-Közép-Európából a náci megszállás elől menekültek Londonba, illetve az Egyesült Államokba.

Az alábbi tanulmány ötüik releváns, az említett külpolitikai tanácsadó-elemző testületek által is tárgyalt elképzeléseit mutatja be. Megjegyzendő, hogy javaslataik lényege nem ismeretlen a magyar, illetve angolszász historiográfiában.<sup>2</sup> A róluk szóló életrajzokon, illetve a releváns főbb munkáikon alapuló összehasonlító bemutatás reményeim szerint mégis új kutatási irányokra mutathat rá a konföderációs tervek kudarcának lehetséges okaival kapcsolatban. A záró fejezetben az okokkal kapcsolatos új hipotézis felállítására teszek kísérletet.<sup>3</sup>

## 1. Edvard Beneš konföderációs terve

Nem csak a névsor indokolja, hogy Beneš az öt tárgyalt politikus közül az első helyre kerüljön. A kelet-közép-európai politikusok közt ő volt talán a leginkább respektált, és végeredményben ő tudta a leginkább befolyásolni a kelet-közép-európai régiót érintő események alakulását.

---

programját kidolgozza. A brit szakértői testület által készített anyagok a Brit Országos Levéltárban találhatóak, ezekből Bán D. András közölt válogatást (*Bán D. András: Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról 1942–1943.* Osiris, 1996). Az amerikai szervezet dokumentumainak egy részét Romsics Ignác foglalta kötetbe (*Romsics Ignác: Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944.* Typovent, Gödöllő 1992.)

<sup>2</sup> Lásd például *Bán D. András: Föderációs és konföderációs tervek Kelet-Közép- és Délkelet-Európáról 1939–1947.* In: *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században.* Teleki László Alapítvány, Bp. 2000; *Németh István: Európa-tervek 1300–1945.* Visszapillantás a jövőbe. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 2001; *Romsics Ignác: A State Department és Magyarország. 1942–1947* In: *Uő: Helyünk és sorsunk a Duna-medencében.* Osiris Kiadó, Bp. 1996.; Walter Lipgens (ed.): *Documents on the History of European Integration vol. 2. Plans for European Union in Great Britain and in Exile 1939–1945.* European University Institute, Badia Fiesolana – Firenze 1986. CEU

<sup>3</sup> A dolgozatot ennek megfelelően az angolszász nagyhatalmak Kelet-Közép-Európa újrendezésére vonatkozó második világháborús elképzeléseiről szóló disszertációm előtanulmányának szánom.

Edvard Beneš (Kožlany, 1884 – Sezimovo Ústí, 1948) az 1940-es évek elején már tekintélyes államférfinek számított. 1916-ban kulcsszerepet játszott a Csehszlovák Nemzeti Tanács megalakításában, annak főtitkára, majd az új állam külügyminisztere lett. Az 1920–1930-as években a Népszövetségben folyó diplomáciai csaták állandó szereplője volt, majd 1938-ban – immár Csehszlovákia köztársasági elnöki posztjáról lemondva – Londonba emigrált, miután a nyugati hatalmak a müncheni szerződésben elfogadták, hogy Németország bekebelezi a Csehszlovákia védelmi vonalát jelentő, túlnyomórészt németek lakta Szudéta-vidéket. A cseh politikus régi ismerőse volt az első világháborúban katonai attaséként Szerbiában dolgozó Hamilton Fish Armstrong, a Foreign Affairs egyik szerkesztője, akinek közbenjárására 1939 első felében, amerikai előadókörútján újból találkozott Franklin D. Roosevelttel. Az első találkozó 1919-ben zajlott,<sup>4</sup> Beneš az épp csak megalakult közép-európai állam külügyminisztereként tárgyalt a Szibériában állomásozó Csehszlovák Légión hazaszállításáról az akkor haditengerészeti miniszter Roosevelttel. Miután 1940-ben Nagy-Britanniában a müncheni szerződést aláíró Neville Chamberlaint a harcias Winston Churchill váltotta a kormányfői székben, Beneš ázsioja tovább nőtt: emigráns kormányt alakíthatott, őt pedig ideiglenes államelnökként ismerték el.

Beneš Közép-Európa elképzeléseiről monográfiát közlő Gulyás László szerint a cseh politikus pályafutása alatt négy, egymásnak gyökeresen ellentmondó koncepciót dolgozott ki Közép-Európa megszervezésére, és ezen koncepciók közül hármat meg is próbált megvalósítani.<sup>5</sup> Az első koncepció František Palacký, a Monarchia létét szükséges adottságnak felfogó ausztró-szláv elképzeléseinek gondolati keretébe illeszkedik, és a „Le problème autrichien et la question tchèque” főcímmel Dijonban, 1908-ban írott doktori disszertációjában jelenik meg. A második koncepció Ausztria–Magyarország megszüntetésének programja, amit az 1916-ban Párizsban megjelent *Zúzzátok szét Magyarországot!* című, Csehszlovákia megalakításának programjával jelentkező pamfletben testesül meg, és – Gulyás szerint – egészen Münchenig meghatározta az általa irányított csehszlovák külpolitika irányvonalát.

Gulyás szerint München után, tehát emigrációban születik meg a (jelen tanulmány számára releváns) konföderációs terv Lengyelország és Csehszlovákia valamiféle szűkebb politikai és gazdasági társulásáról. Ezt a koncepciót 1942 januárjában publikálta „The Organization of Postwar Europe” (A háború utáni európa rend<sup>6</sup>) címmel a Foreign Affairs című amerikai külpolitikai folyóiratban,<sup>7</sup>

<sup>4</sup> Gulyás László: Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor, 2008. 280.

<sup>5</sup> Uo. 7.

<sup>6</sup> *Eduard Beneš*,: The Organization of Postwar Europe. Foreign Affairs, Vol. 20, No. 2 (Jan., 1942), Az idézett szövegrészek a szerző saját fordításai. A fordítások egy része szerepel az alábbi cikkben is: *Schweitzer András*: Habsburg Ottó és Edvard Beneš pr-csatája Közép-Európáért. Álomfők. HVG, 2012/05 (febr. 4.) 44–45.

<sup>7</sup> Uo. 226–242.

és a második emigráció első szakaszában (1938–1943) ennek megfelelően alakította politikáját.<sup>8</sup>

A tanulmány szerint a háború utáni új rendnek elsősorban a tartós és átfogó stabilitást kell biztosítania, aminek politikailag és gazdaságilag nagy politikai egységek egyensúlyán kell alapulnia. E rendszer egyik részévé kéne tenni a háború után Közép-Európát. Az új Közép-Európa „magjának a csehszlovák–lengyel szövetségnek kell lennie. Ennek az új politikai egységnek a létrejöttét immár megvalósult tényként lehet kezelni. Ehhez csatlakozhat Ausztria és Magyarország, és esetleg Románia, de erről még túl korai biztos véleményt mondani... Magyarországnak természetesen nem szabad megengedni, hogy megtartsa a területeket, amelyeket (...) jutalmul kapott, amiért szerződéseit megszegve részt vesz ebben a bűnös háborúban”.<sup>9</sup>

Német és magyarelles irányultsága – amely egyébként már a Zúzzatok szét Magyarországot! című pamfletnek is alapvető vonulata volt – jól tükröződik az esszéiben, ahol a határok visszaállítása mellett a kitelepítés gondolata is megjelenik: „Németországnak vissza kell térnie 1938 előtti határaihoz, esetleg némi kiigazítással a szomszédai javára, ha ilyesmi az európai biztonság szempontjából szükségesnek látszik”,<sup>10</sup> illetve: „A német és magyar kisebbségben voltak olyanok, akik visszaéltek a jogokkal, amelyeket a köztársaság nekik adott, megpróbálták aláásni a jogrendet, hogy szétzilálják és befeketítsék a köztársaságot (...) sajnos a kisebbségvédelem háború előtti rendszere tönkrement (...) a háború után sem lesz lehetséges Európában nemzeti értelemben homogén államokat létrehozni (...) sokkal nagyobb mértékű kitelepítésre lesz szükség, mint a múlt-kori háborúban.”<sup>11</sup>

## 2. Eckhardt Tibor konföderációs terve

Eckhardt Tibor (Makó, 1888 – New York, 1972) a két világháború közti magyar politika egyik vezető alakjaként érkezett 1941-ben az Egyesült Államokba Horthy Miklós és Teleki Pál megbízásából. Budapesten szerzett jogi végzettségével vármegyei tisztségviselőként állt munkába, majd 1919–1920 között az ellenforradalmi kormányok sajtóügyeit irányította. 1922-ben a Keresztény Kisgazdapárt jelöltjeként parlamenti képviselő lett. Az Ébredő Magyarok Egyesületének egyik alapítója, majd a Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt

---

<sup>8</sup> A 4. koncepció Gulyás szerint valamikor az 1943-as év során született meg, és gyakorlatilag Beneš politikai pályájának utolsó öt évét (1943–1948) teljes mértékben meghatározta. Eszerint az a fontos, hogy Oroszország Európában, Közép-Európában és az egész Kelet-Európában döntő befolyásra tegyen szert.

<sup>9</sup> Uo. 227–228. A már megvalósult szövetség alatt az 1942 januárjában aláírt csehszlovák–lengyel egyezmény értendő.

<sup>10</sup> Uo. 228.

<sup>11</sup> Uo. 236.

egyik vezetője és a Magyar Revíziós Liga alelnöke lett. 1930-ban a kormány-pártból kiváló Független Kisgazdapárthoz csatlakozott, 1932–1940 között a párt elnöke. 1934–1935-ben Magyarország népszövetségi főmegbízottja volt. 1941-től az Egyesült Államokban a Független Magyarorszáért Mozgalom (Movement for Independent Hungary) megalapítójaként annak Végreható Bizottságának elnökeként tevékenykedett. 1945-től haláláig az antikommunista emigráció egyik vezéralakja.

Eckhardt Tibor konföderációs javaslata – időnként Eckhardt–Pelényi tervként – elsősorban az Advisory Committee dokumentumai alapján rekonstruálható. Eszerint a terv „tisztán gazdasági jellegű, ahogy azt Eckhardt kategorikusan kijelentette”, és benne „a dunai államok, azaz Csehszlovákia, Magyarország és Románia” külön egységet képeznének. Egy másik megfogalmazás szerint Eckhardt – aki „szorosán együttműködik Ottóval” – javaslatainak indítéka „a jelek szerint megpróbálni olyan sokat restaurálni Ausztriából és Magyarországból (kiváltképp Magyarországból), amilyen sokat csak lehet. Erdély például beletartozna”. A szövetséget Eckhardt egy ugyancsak létrehozandó finn–lengyel–balti konföderáció mellett képzelte el.<sup>12</sup>

A konföderáció szükségességére vonatkozó javaslatával Eckhardt a szomszédos szláv nemzetek emigráns képviselőit is megkereste. Az Amerikai Szláv Kongresszusnak küldött levelében szerepel a Movement for Independent Hungary Kossuthra is hivatkozó nyilatkozata, amely többek közt az alábbiakat is tartalmazza:

„A két világháború közti évek története újfent bizonyította, hogy a Kárpát-medence népei, illetve, általánosabban, a Közép-Duna völgyben élő népek nem tudják egyedül és önmagukban a létüket biztosítani. Nyugatról és Keletről ellenállhatatlan erők nyomásának kitéve csak úgy tudják függetlenségüket megőrizni, ha felismerik kölcsönös függésüket, és közös erőfeszítéssel új szövetségi rendszert építenek ki, ami elég erős arra, hogy az imperialista behatolásnak ellenálljon.

Nem vagyunk egy német Lebensraum része, amelyből a náci terror emberleleteket és készleteket sajtolhat ki rabszolgaságot kínálva cserébe. Politikailag és földrajzilag különálló entitást képezünk, sajátos életformával, amit a közös múlt évszázadai és a létérdekek alakítottak ki. Ezen okokból a Közép-Duna vidék saját rendért kiállt; biztonsága csak független, de egymást kiegészítő nemzeti egységek önkéntes együttműködésén alapulhat.”<sup>13</sup>

---

<sup>12</sup> Romsics I.: Amerikai béketervek i.m. 64–65.

<sup>13</sup> Eckhardt Tibor (aláíró): Principles Adopted by the Executive Committee of the Movement for „Independent Hungary” Regarding the Reconstruction of the Danubian Area, in: Daragó József (szerk.): To the members of the American Slav Congress, Executive Committee of the Movement for „Independent Hungary”, Washington D. C., 1942.

### 3. Habsburg Ottó konföderációs terve

Ha még nem is befutott politikus, de a háború kezdetekor még csak huszonéves Habsburg Ottó (1912, Reichenau an der Rax – 2011, Pöcking) sem volt teljesen zöldfülű a politikában, amikor 1940-ben az Egyesült Államokba érkezett. A Leuveni Katolikus Egyetemen doktorátust szerzett főherceg – a legitimisták szemében trónörökös – 1934–1938 közt több alkalommal tárgyalta Kurt Schuschnigg osztrák kancellárral a Hitler elleni fellépés lehetőségeiről. Miután a nácik körözést adtak ki ellene, illetve meggyilkolására buzdítottak, 1940-ben elhagyta Európát.

Életrajzírói, köztük Gordon Brook-Shepherd szerint az Egyesült Államokban töltött időszakáról nem sok minden tudható. Az osztrák és a magyar emigráció aktív képviselőjeként több alkalommal fogadta Rooseveltnél, aki eredetileg szimpátiával hallgatta a – Németországot a jövőben feltartóztatni képes, demokratizált Habsburg-konföderációról szóló – közép-európai terveit. Segítségével egy fontos győzelmet sikerült elkönyvelnie: amikor 1942 elején az Amerikában élő osztrák állampolgárokat – a németekkel és a japánokkal együtt – ellenséges idegenekként (enemy alien) internálták, sikerül elérni, hogy elengedjék őket, és státusukat friendly alien-re változtassák. További szimbolikus sikert jelentett, hogy Ausztria is megjelent azon a bélyegsorozaton, amely a nácik által megszállt baráti országokról készült. Az Osztrák Légiónak felállításának kísérlete ugyanakkor kudarcba fulladt.<sup>14</sup>

Habsburg Ottó (Ausztriai Ottó néven) Danubian Reconstruction (Duna-menti újjáépítés) címen a Foreign Affairs-ben foglalta össze konföderációs elképzeléseit, amelynek lényege, hogy a Habsburg birodalom – ha nem is volt hibátlan – az első világháború után is életképes lehetett volna, és a második világháború után demokratikus konföderációként újratemetendő.<sup>15</sup>

„Sokan vannak ma, akik (...) vonakodnak visszacsinálni, amit egykor tettek, mert, ahogy mondani szokás 'az órát nem lehet visszaállítani'. De van egy másik bölcsesség is, amely szerint, ha valaki eltéved a sűrűben, menjen vissza oda, ahol letért az ösvényről.”<sup>16</sup> Ugyanakkor a föderalizmus „csak akkor segít abban, hogy az 1919-esnél jobb világot teremtsünk, ha van egy erős központi hatalom, amely a kezében tart minden külpolitikával, védelemmel, nemzetközi kereskedelemmel, valutával kapcsolatos döntést. (...) E központi hatalom legyen a nemzetek egyenlőségének legfőbb hordozója (...) Kölcsönvehetnénk az Egyesült Ál-

---

<sup>14</sup> *Gordon Brook-Shepherd: Uncrowned Emperor. The Life and Times of Otto von Habsburg.* Hambledon Continuum, London 2003. 158–159.

<sup>15</sup> *Otto of Austria: Danubian Reconstruction.* Foreign Affairs, Vol. 20, No. 2 (Jan., 1942), 243–252.

<sup>16</sup> Uo. 246.

lamok alkotmányának egyik fő elvét, amely szerint minden tagállam, kicsi és nagy, ugyanannyi hellyel rendelkezik a Szenátusban.”<sup>17</sup>

#### 4. Milan Hodža konföderációs terve

Milan Hodža (1878, Szucsány – 1944, Clearwater) szintén befutott politikusként lett amerikai emigráns. Az első világháború előtt Budapesten parlamenti képviselő, a Szlovák Nemzeti Párt elnökhelyettese volt. 1918–1938 agrárpárti politikus, szinte folyamatosan kormánytag: egyes időszakokban a mezőgazdasági, az oktatási, illetve a külügyi tárca irányítója, 1935–38 közt miniszterelnök. Később Svájcban keresztül Párizsba menekül, ahol a Szlovák Nemzeti Tanács megalakításában vesz részt, aztán a náci megszállás elől Londonba, majd az Egyesült Államokba emigrál.

Közép-Európai integráció melletti elkötelezettsége – akárcsak demokratikus irányultsága, a kommunista Szovjetunióval szembeni gyanakvása, a proletárdiktatúra elutasítása – már jóval a második világháború kitörése előtt megmutatkozott. 1931-ben egy előadáson ekképp beszélt: „A Kelet ott kezdődik, ahol Oroszország kezdődik. Közép-Európa államainak és nemzeteinek közös erővel fel kell készülniük arra, hogy Oroszországban a fejlődés minden iránya lehetséges. Ha Közép-Európában hiányozna az összetartás és a szolidaritás, ez orosz szomszédunkat illetően azt jelentené, hogy egy szép napon Németország és Oroszország malomkövei között találánk magunkat.”<sup>18</sup>

Egy, a New York Times-nak adott interjújában 1941 őszén, röviddel az Egyesült Államokba érkezése után mondta a következőket: „E háború tapasztalatai után nyilvánvaló, hogy egy ilyen Közép-Európa létrehozása mind politikai, mind gazdasági szempontból, mind valamennyi állam biztonsága szempontjából elkerülhetetlen... ez a szövetség gátat is képezhetne a német náci ideológusok és az orosz bolsevikok között.”<sup>19</sup>

Az általa elképzelt közép-európai szövetség 8 ország – Ausztria, Bulgária, Csehszlovákia, Görögország, Magyarország, Lengyelország, Románia, Jugoszlávia – közt kialakítandó vámunió lett volna, amelyben az államok a kereskedelmen túl a külügyeket is koordinálja. Az elképzelt „Szövetség Közép-Európában. Gondolatok és visszaemlékezések” címen 1942-ben megjelent könyve alapján rekonstruálható. A létrehozás szükségességét így ecsetelte: „Az

---

<sup>17</sup> Uo. 249. A téma szempontjából kevésbé releváns, viszont Habsburg Ottó későbbi (európai politikusi) pályafutása szempontjából érdekes az alábbi szövegrész is: „Más megoldásokat is javasolnak egyesek, például egy minden államra kiterjedő Európai Föderációt. (...) De el tud képzelni valaki egy olyan központi hatalmat, ami Franciaország és Lengyelország vagy Belgium és Románia vagy Svédország és Görögország érdekeit egyesíteni tudná?” (Uo. 252.)

<sup>18</sup> *Milan Hodža: Szövetség Közép-Európában – Gondolatok és visszaemlékezések.* (eredetiben: *Federation in Central Europe, Reflections and Reminiscences.* Jarrolds Publishers, London, 1942) Kalligram, Pozsony 2004. 24.

<sup>19</sup> Idézi Pavol Lukáč előszava a magyar kiadásához. In: *Hodža, M.: Szövetség i. m. 36.*

elnyomó nagyhatalmak és az elnyomott kis nemzetek közötti megállapodások, bár kétoldalúnak tekintik őket, valójában egyoldalúak, mert egyoldalú követeléseket támasztanak. Egy, a közép-európai szövetséggel kötött kétoldalú megállapodás, bármilyen erős is legyen a másik fél, lehetővé teszi, hogy a kontinens ezen része is egyenrangú partnerként vegyen részt a kereskedelmi tranzakcióban.”<sup>20</sup> A könyv megjelenésekor új keletű lengyel–csehszlovák megállapodásról ekképp szólt: „Lengyelország és Csehszlovákia unióját úgy kellene tekinteni, mint a szövetségi Közép-Európa felé vezető út egyik lépcsőfokát. A négy szláv, illetve a négy nem szláv nemzetnek új, erős és széles alapot kell találniuk nemzetük továbbélése érdekében, egyensúlyt tartva fenn minden lehetséges nemzeti és hatalmi törekvés között e kiterjedt régióban, melynek egysége jelentősen hozzájárul majd az új Európához”.<sup>21</sup>

### 5. Władysław Sikorski konföderációs terve

Władysław Sikorski (1881, Tuszów Narodowy – 1943, Gibraltár) megbecsült katonai és politikai vezetőként került – szintén Párizson keresztül Londonba. Az első világháborúban az Oroszország ellen küzdő Lengyel Légiónk (Legiony Polskie) tisztje volt, az 1919–1921 közt folyt lengyel–orosz háborúban a Lengyelországnak váratlan győzelmet hozó varsói csata egyik parancsnoka. 1922–1923 közt miniszterelnök, majd hadügyminiszter; 1925–1928 között lwówi hadseregparancsnok. 1939 szeptemberében, Lengyelország lerohanása után Románián keresztül Párizsba menekült, emigráns kormányt alakított, amit a szövetségesek is legitímnek ismertek el. Együttal ő lett a szabad lengyel hadsereg főparancsnoka.

Sikorski konföderációs elképzelése a két világháború között Lengyelországban széles körben tárgyalt Intermarium (Międzymorze) elképzelésen alapult. Ez a Balti-tengertől a Földközi tengerig terjedő államszövetséget jelentett. Mint azt 1942. december 4-én (Sumner Wellesen keresztül) Rooseveltnak küldött memorandumában olvasható: „Egy Közép-Európai Föderáció a Belgrád–Varsó tengelyen fekvő államok biztonságának alapvető feltétele... a föderáció alapvető elemei közé tartozik Lengyelország (Litvániával), Csehszlovákia, Jugoszlávia, Görögország (és Magyarország)”.<sup>22</sup>

A terv egy későbbi (1943. március 30.) megfogalmazásban – immár feltehetően a szovjet kifogások ismeretében – sokkal apologetikusabbá válik: „A föderatív rendszerek eszméje nem az imperializmus leplezett eszköze és nem is válhat azzá. Egyedüli célja, hogy a föderációban összefogott kormányok jó közér-

---

<sup>20</sup> Hodža, M.: Szövetség i. m. 228.

<sup>21</sup> Hodža, M.: Szövetség i. m. 241.

<sup>22</sup> Sarah Meiklejohn Terry: Sikorski and Poland's Western Borders. In: Sword, Keith (ed.): Sikorski. Soldier and Statesman. A Collection of Essays, Orbis Books (London) Ltd., 1990. 138–139.



zetét biztosítsa és a tartós béke egyik tényezőjévé váljon. Ami Közép- és Kelet-Európát illeti, ezen a területen egy föderatív államrendszer, amely baráti kapcsolatokat ápol keleti szomszédjával, Szovjet-Oroszországgal, nem csupán garanciát jelent egy újabb német támadással szemben, hanem megfelelő színtere lenne a mindkét oldal számára előnyös gazdasági és politikai együttműködésnek a nyugati demokráciákkal.”<sup>23</sup> Sikorski ugyanakkor mindvégig számolt a szovjet vesztéssel, és tisztában volt azzal, hogy a Németország és Oroszország közt élő kisebb nemzetek számára csak valamifajta regionális együttműködés garantálhatja, hogy a sorsukat a háború után a maguk kezébe vehetik.<sup>24</sup>

## **6. A konföderációs tervek kudarcára, illetve Kelet-Közép-Európa szovjet szférába kerülésére adott „hidegháborús” magyarázatok**

A konföderációs tervek megvalósulása irányában tett első és utolsó jelentős lépés 1942 januárjában történt, amikor brit támogatással – nyolc nap különbséggel – aláírásra került a lengyel–csehszlovák konföderációs megállapodás, illetve a Balkán Unió tervezete a jugoszláv és görög emigráns kormányok között.<sup>25</sup> Ezt követően azonban – bár a terveket sem az emigráns politikusok, sem az amerikai és brit tervezők nem vetették el (sőt Milan Hodža és Habsburg Ottó további erőfeszítéseket tett a megvalósításuk érdekében) – a valóra váltásuk fokról fokra egyre távolabb került.

A tervek megvalósulásának folyamata elsősorban a szovjet elutasítás erősödésével, illetve a brit és amerikai visszavonulással jellemezhető. Az egyre kiérleltebb szovjet álláspont egyre határozottabb diplomáciai megjelenését többek közt az alábbi lépésekkel jellemzi Gulyás László.<sup>26</sup>

- 1942. január 23-án Majszkij, londoni szovjet nagykövet a csehszlovák–lengyel szerződés aláírása után néhány nappal arról tájékoztatta Beneš, hogy a Szovjetuniónak nincs kifogása a szerződése ellen, de nem szándékoznak feladni a háború előtt Lengyelországhoz tartozott Nyugat-Ukrajnára, illetve Nyugat-Belorusziára vonatkozó területi igényeiket.
- Zdenek Fierlinger, moszkvai küldött 1942. február elején jelentést küldött Londonba, mely azt taglalta, hogy „bizonyos szovjet körök” szerint az a csehszlovák politika, amely a lengyelekkel kíván kooperálni, a jövő

<sup>23</sup> *Németh I.*: Európa-tervek i. m. 537.

<sup>24</sup> Arról, hogy szélesebb értelemben véve Sikorski konföderációs elképzelése – más alternatíva híján – realistának tekinthető, lásd például *Sarah Meiklejohn Terry*: Poland’s Place in Europe. General Sikorski and the Origin of the Oder-Neisse Line, 1939–1943. Princeton University Press, Princeton 1983. 355.

<sup>25</sup> A 14 pontban összefoglalt lengyel–csehszlovák szerződés közös külügy, illetve vezérkar, egyeztetett adó és monetáris politikáról szólt, továbbá vízummentességet, a diplomák és bírósági ítéletek kölcsönös elismerését helyezte kilátásba. A Balkán Unió kevésbé részletesen kifejtett szándéknyilatkozat volt.

<sup>26</sup> *Gulyás L.*: Beneš i.m. 302–303.

nem realizisztikus felmérésén alapul. Eközben Alekszandr Bogomolov londoni szovjet nagykövet is kétségeit fejezte ki csehszlovák emigránsok előtt.

- 1942. június 9-én a londoni szovjet nagykövetségen Beneš biztosította Molotovot, hogy az együttműködés alapfeltétele, hogy a lengyel kormány jó viszonyt alakítson ki a Szovjetunióval, Molotov azt felelte, ebben az esetben nincs ellenvetése a szerződés ellen. 1942. július 16-án Masaryk mégis arról tájékoztatta Beneš, hogy a Szovjetunióknak komoly ellenvetései vannak a szerződéssel kapcsolatban.
- 1943 októberében, a moszkvai külügyminiszteri találkozón, amikor Eden előterjesztette a brit konföderációs elképzeléseket, a szovjetek a leghatározottabban elutasították azokat. Mint azt Molotov kifejtette, az effajta tervek a szovjet népet az első világháború utáni cordon sanitaire-re emlékeztetik.

A szovjet álláspont megmerevedése természetesen nem volt független a hadi helyzet változásától (az 1941-ben indított német offenzíva megtorpanásától, majd a sztálingrádi fordulattól), aminek hatására a nyugati szövetségesek számára is világossá vált, hogy a háború végeztével Kelet-Európa nem jelentéktelen része szovjet megszállás alá kerül.

A változást érzékelve az amerikai és brit diplomata és tervezők is változtatnak álláspontjukon, ami az Advisory Committee dokumentumaiban is érzékelhető. „Az Advisory Committee, s különösen annak egyik új, az európai szervezetekkel foglalkozó, Armstrong által irányított albizottsága 1944. február–márciusban nézett szembe az új helyzettel és foglalt állást a Kelet-Európa jövőjével kapcsolatos vitában. Abból indultak ki, hogy a Gdańsk–Szudéta-vidék–Trieszt vonalig a térség immár kétségkívül szovjet befolyási övezet lesz”. Ezzel párhuzamosan a „kelet-európai államszövetség, konföderáció vagy föderáció helyett az 1944-es anyagokban legtöbbször már csak ’regionális csoportosulások’ (regional groupings) megjelölés szerepelt”.<sup>27</sup>

Elsősorban a hidegháború kialakulásának kontextusában sokat tárgyalt kérdés, hogy miért engedte át Kelet-Közép-Európában a kezdeményezést Moszkvának a Nyugat. Az erre adott válaszok közt leggyakrabban az alábbi – egyes esetekben egymásnak némiképp ellentmondó – magyarázatok szerepelnek:

- az angolszász nagyhatalmak a második világháború idején szinte az utolsó pillanatig tartottak egy újabb (a Molotov–Ribbentrop paktum mintájára megkötött) szovjet–német külön-megállapodástól, ha Kelet-Közép-Európa függetlenségét támogatják,
- elfogadták Sztálin biztonsági igényeit, illetve azt a percepciót, amely szerint Kelet-Európa megszerzése a Szovjetunió biztonságának a legfőbb záloga,

---

<sup>27</sup> *Romsics I.: A State Department i.m. 252–253.*

- nem féltek átengedni Kelet-Közép-Európát, mert azt feltételezték, hogy a Szovjetunió úgysem tudja „megemészteni” a megszállt területeket,<sup>28</sup>
- nem tartották nagy áldozatnak szovjet érdekszférába engedni Kelet-Közép-, illetve Kelet-Európát, végtére is ez a térség a látókörüktől távol esik, hagyományosan a Habsburg, a török, a német, illetve az orosz érdekszférába tartozott,<sup>29</sup>
- úgy érezték, hogy ez megilleti a Szovjetuniót a nácik leverésében tanúsított áldozatáért cserébe, egyfajta kárpótlásként.<sup>30</sup>

## 7. Hipotézisek lehetséges további (kiegészítő) magyarázatokról

A második világháború diplomácia-történetével, illetve a hidegháború kialakulásával foglalkozó szakirodalomban megjelenő magyarázatok általában nagyhatalom-centrikus megközelítéseket tükröznek. Az alábbiakban további lehetséges okokat próbálok adni arra, miért hiúsultak meg az eredetileg a brit és amerikai tervezők, továbbá emigráns kelet-közép-európai politikusok által is dédelgett – részben a Szovjetunió feltartóztatására készült – konföderációs tervek.

Elsőként, az Advisory Committee eddig rendelkezésemre álló dokumentumaiból kitűnik, hogy a tagok távolról sem voltak egységesek a különféle konföderációs elképzelések közül melyeket támogassák. Feltételezhető, hogy az amerikai (és a brit) tervezők egységes álláspontjának hiánya nem segítette elő a konföderációs tervek megvalósulását. Ráadásul a különféle tervek megvitatása során elkerülhetetlenül felszínre kerültek az érintett nemzetek olyan megoldatlan (és nem egykönnyen megoldható) határvitái, amelyekben ráadásul az etnikai elvet

<sup>28</sup> „Amikor Ottó arról kérdezte az elnököt, hogy nem jelent-e veszélyt, hogy túl sok engedményt tesznek az oroszoknak. 'Ez nem lesz probléma' jött a magabiztos válasz. Mire vége lesz a háborúnak, az oroszok olyan gyengék lesznek gazdaságilag és annyira függeni fognak a segélyeinktől, hogy mi határozhatjuk meg a feltételeket”. (*Brook-Shepherd, G.: Uncrowned Emperor* i. m. 168.) Egy hasonló beszámoló: „Charles E. Bohlen, a moszkvai követség volt első titkára, későbbi moszkvai követ helyzetértékelése alapján az albizottság többé-kevésbé biztosra vette, hogy a háború után a Szovjetunió – főleg gazdasági gyengesége miatt – egyszerűen nem lesz abban a helyzetben, hogy az amerikaiak Monroe-doktrínájának megfelelő ún. „minimális” programjánál többre törekedjék. Erre a feltételezésre építve a kelet-európai államszövetség, illetve regionális együttműködés tervét teljesen továbbra sem vetette el.” (*Romsics I.: A State Department* i. m. 253.)

<sup>29</sup> Erről lásd például Békés Csaba: A hidegháború eredete. Évkönyv VII. Magyarország a jelenkorban. 1956-os Intézet, Bp. 1999. 217–226.

<sup>30</sup> Az Egyesült Államokban – egy különös fajta logikátlanság alapján – az oroszok Hitlerrel szembeni sikeres ellenállása ideológiailag megtisztította őket az amerikaiak szemében (...) Nagy-Britanniában a jelenség – bár azt kevésbé hatotta át az ideológiai előítélet – hasonlóan érzékelhető volt. (...) Így aztán az Atlanti óceán mindkét oldalán az vált általános véleményé, hogy az oroszok megérdemlik, amit Kelet-Európában akarnak, nem azért, mert meg tudják szerezni, hanem inkább a nekik tulajdonított erények miatt.” (*Vojtech Mastny: Russia's Road to the Cold War. Diplomacy, Warfare, and the Politics of Communism, 1941–1945.* Columbia University Press, New York 1979. 98–99.)

követő – a népszuverenitás elvének leginkább megfelelő – rendezés alapján az ellenséges államnak kellett volna területeket juttatni a szövetséges kárára, ami politikailag vállalhatatlannak tűnhetett.

Mindemellett, az amerikai és brit diplomata és tervezők azt is érzékelték, hogy a kelet-közép-európai vezetők közt nehéz összhangot teremteni. Mint az Romsics Ignác által közzétett anyagokból látszik, az Advisory Committee-ban gyakorta megjelenik a panasz a kelet-európai sérelmi politizálás elterjedtségére, különösen önzőnek tartják például a Magyarország határainak kiterjesztését kívánó Eckhardt Tibor, illetve a Monarchia restaurálásán ügködő Habsburg Ottó terveit.<sup>31</sup>

A nyugati szövetségesek képviselői helyesen érzékelték, hogy a konföderációs tervek megalkotásakor az emigráns politikusokat saját, illetve nemzeti szempontjaik (is) vezérelték. Valójában a tervek megvalósulása szempontjából a helyzet ennél rosszabb volt: a politikusok számára a szűkebb nemzetállami érdekek számítottak az első számú prioritásnak – így például a kedvező határvonás kiharcolása fölülírta a konföderációs elképzelésért folytatott erőfeszítéseket.

Ebben az összefüggésben érdemes megjegyezni, hogy a konföderációkkal foglalkozó szakirodalom ez esetben torzít, egyes itt tárgyalt politikusok életrajzaiban, illetve önéletrajzaiban a konföderáció kérdése alig jelenik meg. Beneš számára München visszacsinálása, vagyis az 1938 előtti Csehszlovákia helyreállítása jelentette a fő célt, amelynek biztonsági garanciáit elsősorban abban látta, hogy az állam széteséséért kollektíve felelős német és magyar kisebbség jelentős részét kitelepítheti. Eckhardt Tibor – saját szavai szerint – egyetlen cél elérésére érkezett Amerikába 1941-ben: „hogy hazámat, Magyarországot, a Nyugati szövetségesek oldalára állítsam”.<sup>32</sup> Még Sikorski – akit egyes források „a föderalizmus legfőbb szorgalmazójaként” mutatnak be<sup>33</sup> – is energiái jó részét hazája háború előtti keleti határainak (legalább részleges) helyreállítására, és nyugati határainak kiterjesztésére fordította. Valójában az ötből csak két politikus kezelte valóban fő prioritásként a kelet-közép-európai konföderáció megteremtését: Milan Hodža és Habsburg Ottó (utóbbi, mint feltételezhető, nem is teljesen önzetlenül). Egyikük sem bírt azonban akkora befolyással az amerikai és brit politikai körökben, mint például Edvard Beneš.

---

<sup>31</sup> De panaszok fogalmazódnak meg azzal kapcsolatban is, hogy a föderáció elvét „sehol nem értik meg”, hogy Masaryk sem tud túllépni saját nacionalizmusán, hogy Apponyi gondolkodását meghatározza, hogy birtokai a mai Szlovákiában voltak. Elhangzik egy beszámoló is egy szófiai amerikai főiskolán tartott nemzetközi rendezvényről, amelyen váratlanul egy Dobruzsával kapcsolatos irredenta dal hangzik fel. (*Romsics I.: Amerikai béketervek i.m. 82–83.*)

<sup>32</sup> Katalin Kadar Lynn (ed.) Tibor Eckhardt in *His Own Words. An Autobiography. East European Monographs, Boulder, Distributed by Columbia University Press, New York 2005. 506.*

<sup>33</sup> Walter Lipgens (ed.): *Documents on the History of European Integration vol. 2. Plans for European Union in Great Britain and in Exile 1939–1945. European University Institute, Badia Fiesolana – Firenze 1986. 361.*

Az eltérően definiált nemzeti érdekek az érintett emigráns politikusok közt személyes konfliktusokhoz is vezettek. A csehszlovákista Beneš és a Szlovákia autonómiájáért kiálló Hodža (vagyis a müncheni döntés előtti utolsó csehszlovák köztársasági elnök és a müncheni döntés előtt utolsó csehszlovák miniszterelnök) 1939–1940-ben súlyos vitába keveredett arról, hogy ki képviseli az emigrációban Csehszlovákiát. Beneš – aki a kezdetektől elutasította azt a szlovák követelést, hogy a háború után széleskörű szlovák autonómiával (saját nemzetgyűléssel és tartományi kormányval) egy decentralizált „Cseh-Szlovákia” jöjjön létre – 1939 októberében Párizsban Hodža nélkül alapította meg a Csehszlovák Nemzeti Felszabadítási Bizottságot, Hodža egy hónappal később ugyancsak Párizsban a Szlovák Nemzeti Tanácsot hozta létre, amely egy Cseh Nemzeti Tanáccsal együttműködve kívánta a cseh és a szlovák nemzetet képviselni. A konfliktus Franciaország náci megszállása után is folytatódott, ám a két Londonba emigráló politikus intrikákkal tarkított politikai párbajából hamarosan Beneš kerül ki győztesen: miután angol barátai és támogatói elfordulnak tőle, Hodža kénytelen volt engedni Benešnek.<sup>34</sup>

Ennél is sokkal súlyosabb – szinte vérre menő – küzdelem folyt Beneš és Habsburg Ottó közt: a két politikus egymás totális diszkreditálásával kísérletezett. A kettejükét támogató amerikai külpolitikai körök kompromisszumaként is felfogható, hogy Habsburg Ottó és Beneš cikke egyszerre jelenhetett meg a *Foreign Affairs*-ben. A főszerkesztő, Hamilton Fish Armstrong vélhetően Roosevelt elnök kérésére hozta le Habsburg Ottó cikkét, de mellé tette Benešét is, így a lap hasábjain is megjelent a két emigráns politikus színpadok mögött folyó polémia többek közt arról, melyik volt életképtelen kreatúra, a Habsburg Birodalom vagy a belőle kikanyarított Csehszlovákia? Az osztrák–magyar trónörökös szerint a dunai monarchiát a nagyhatalmi szűklátókörűség verte szét, pedig az 1930-as években betölthette volna, miként a háború után is betölthetné a közép-európai hatalmi vákuumot. Beneš szerint épp fordítva: a Habsburg Birodalom felbomlása a benne élő népek szabad akaratát tükrözte, tehát természetes folyamat volt. A nagyhatalmak inkább akkor hibáztak, amikor 1938-ban Münchenben a béke ígéréteért cserébe hozzájárultak Csehszlovákia megcsonkításához.<sup>35</sup> Meg-

<sup>34</sup> Pavol Lukáč bevezetője. In: *Hodža, M.: Szövetség* i. m. 35.

<sup>35</sup> Beneš ekképp szólt a cikkben a Habsburg Monarchiáról: „Különösen kétlem annak lehetőségét, hogy a Habsburg monarchiát helyreállítsák, noha annak 1918 őszi bukását Európában és Amerikában gyakran hibának tartják. (...) Ez nem személyes ügyem (...) De fel kell idéznem, hogy a Habsburg monarchia szétszakadása és a dinasztia bukása nem az 1919-es békekonferencia munkája volt, hanem a Habsburg uralom alatt élő népeké (...) Azok az erők és hatások, amelyek 1918-ban megbuktatták a régi dunai monarchiát – bizonyos londoni, párizsi és római hatalmi csoportok akarata ellenére – most is éppúgy ellen fognak állni...” (*Gulyás L.: Beneš* i.m. 232) A *Foreign Affairs* azonos számában eközben Habsburg Ottó ekképp élcelődött a cseh politikuson: „Gyakran hallani, hogy tévedés 1918 győzteseire az azt követő béke kiötlőiként tekinteni, hiszen ők csak meghajoltak az érintett nemzetek kívánsága előtt (...) Ez csak féligazság. A szövetségesek voltak azok, akik már a háború alatt támogatták a tendenciákat, amelyeknek a

jegyzendő, hogy a két politikus közti küzdelemben Hodža ismét két tűz közé kerül: bár beszédeiben kifejezetten óvott attól, hogy Közép-Európa jövőjét Habsburg Ottó határozza meg, Beneš és hívei mégis többször azzal vádolták, hogy Habsburg-párti politikát folytat.<sup>36</sup>

Beneš egyébként Eckhardtot is gyűlölte, Habsburg Ottó szerint olyannyira, hogy ő tehető leginkább felelőssé abban, hogy Eckhardt örökre emigráns maradt. Amikor Habsburg Ottót később egy interjúban megkérdezték, hogy vajon Molotov személyes tiltása volt-e az, ami miatt Eckhardt 1945 után nem tért vissza Magyarországra, Habsburg Ottó azt felelte, ez könnyen elképzelhető, hiszen Beneš és Molotov közel álltak egymáshoz. Márpedig „aki mindenki másnál jobban utálta Eckhardtot, az Beneš volt. Beneš volt az, akiről szerintem a leginkább feltételezhető, hogy azt kívánta, hogy Eckhardt tűnjön el a közép-európai színtérről.”<sup>37</sup>

Az ötök közt amúgy is Beneš volt az egyetlen, aki nem tartott a szovjet befolyás megerősödésétől. Míg a demokratikus és antikommunista meggyőződésű Hodža – korábbi elveihez hű maradva – halála előtt, 1944 telén is Sztálin terjeszkedő neoimperialista politikájától óvta a State Departmentet Europe at the Crossroads címmel megjelent memorandumában, Beneš a Foreign Affairs-ben megjelent cikkében is jelezte, hogy számára a Szovjetunió nem veszélyforrás, sőt, fontosnak tartja, hogy Moszkva minél inkább bekapcsolódjon a (kelet-közép-)európai szövetségi rendszerbe. „Szovjet-Oroszországnak részt kell vennie Európa megszervezésében és az új európai blokkok közti jövőbeli kooperációban... A Szovjet-Oroszország elszigeteltsége miatti folyamatos egyensúlyhiány a második világháború egyik oka volt. Ha ezt a hibát megismételjük, az valószínűleg a harmadikhoz vezetne”,<sup>38</sup> illetve „Ha [a csehszlovák–lengyel konföderáció] a Szovjet-Oroszország tartós barátságát biztosítani tudja, ami nagyon valószínűnek látszik mindkét fél jó szándékát látva, hosszú időre komoly javulást jelent Közép- és Kelet-Európa népei számára. Más államok is érdekeltek abban, hogy a blokkban részt vegyenek, így ez előbb-utóbb majdnem bizonyosan bekövetkezik. Ezen a módon biztosítható leginkább, hogy Közép-Európát megóvjuk egy újabb német inváziótól.”<sup>39</sup>

---

háború végeztével utat engedtek.” Illetve: „Tagadhatatlan tény, hogy akiket Ferenc József császár a »népeinek« nevezett, négy és fél éven át harcoltak Ausztria–Magyarországért, míg azon nemzetek (és kisebbségeik) közül, akiket a régi birodalom utódainak tarthatunk, csak kettő állt ellen Hitler kihívásának, a lengyelek és a szerbek (...) Az emberek nem vállalják a halált mesterséges kreációkért.” Otto of Austria i. m. 243–245

<sup>36</sup> Pavol Lukáč bevezetője. In: *Hodža, M.*: Szövetség i. m. 33.

<sup>37</sup> *Katalin Kadar Lynn*: Remembering Tibor Eckhardt. A conversation with Dr. Otto von Habsburg. In: *East European Quarterly*, Jan. 1. 2008.

<sup>38</sup> *Beneš, E.*: The Organization i. m. 229.

<sup>39</sup> Uo. 234.

Bár Beneš visszaemlékezésével kapcsolatban helyénvaló némi forráskritika, hiszen azt eredetileg – az egyre inkább szovjet, illetve kommunista befolyás alá kerülő – Prágában adták ki 1947-ben, mégis hihetőnek tűnik az 1940-ben Sikorskival folytatott tárgyalásairól szóló beszámoló. „Elmondtam Sikorski tábornoknak őszintén és világosan, hogyan láttam a helyzetet: számolnunk kell a Szovjetunió részvételével a Németország elleni háborúban, ebből kell kiindulni a tervezéskor, egyeztetnünk kell a Szovjetunióval a katonai irányítást, és a második világháború alapkérdéseivel kapcsolatban közös megegyezésre kell jutnunk”. Sikorski drámai válasza meglepte Beneš: „Amit ön mond, az mindannyiunk számára katasztrófát jelentene.” Beneš szerint Sikorski hozzáállása később sem változott, az után sem, hogy a Szovjetunió elleni német támadás után tető alá hozta a szovjet–lengyel megállapodást.<sup>40</sup> Sikorski fenntartásai nem csak a határok rendezetlenségéből fakadtak, hanem az 1939-ben szovjet fogságba került, majd ott eltűnt lengyel (katonai szolgálatban lévő, illetve tartalékos) tisztok miatt is.<sup>41</sup> a szovjet–lengyel kapcsolatok megszakadásához vezetett, amikor 1943 áprilisában a katonák jó része előkerült a katyni erdőben felfedezett tömegsíról, amelyet a németek tártak a világ elé a kommunista bűnök bemutatására.

Sikorski azonban 1943. július 4-én tragikus repülőgép-balesetet szenvedett: B-24 Liberator típusú, Kairóból Londonba tartó gépe Gibraltárból felszállva a tengerbe csapódott. A tragédiában többek közt lánya, valamint a lengyel hadsereg vezérkari főnöke, Tadeusz Klimecki is életét veszítette. Sikorski halálával a legnagyobb kelet-közép-európai nemzet emigráns vezetője veszítette életét, s ez is jelentősen hozzájárulhatott ahhoz, hogy Sztálin komolyabb ellenállás nélkül kiterjeszthette befolyását a régióra. A lengyel emigráns kormány nem volt többé komoly politikai tényező. Fél év sem telt el, és a teheráni konferencián az angol-szász hatalmak beleegyeztek, hogy a Szovjetunió háború utáni új nyugati határa a brit konzervatív politikusról, George Curzonról elnevezett, Lengyelországot megcsonkító vonal legyen, és a Sztálin által 1940-ben elrendelt katyni mészárlás ügye is elfelejtődött.

A cui prodest elven kívül néhány további gyanús körülmény is arra mutat, hogy a balesetben talán a szovjetek keze is benne lehetett. Például az, hogy a merénylet napján Ivan Majszkij londoni szovjet nagykövet repülőgépe is a gibraltári brit légi bázison járt – egyes beszámolók szerint a két gép egy ideig egymás közelében parkolt –, illetve az, hogy Majszkij ezt a tényt későbbi nyilatkozataiban tagadni igyekezett, mondván: az ő Kairóba tartó gépe egy nappal korábban elhagyta Gibraltárt. Ennél is különösebb az az egybeesés, hogy az ibériai térségben a brit kémelhárítást abban az időben éppen az a Kim Philby vezette,

---

<sup>40</sup> Godfrey Lias (ed.): *Memoirs of Dr Eduard Beneš. From Munich to New War and New Victory.* (Translated from the Czech original), George Allen & Unwin Ltd., London 1954. 147–149.

<sup>41</sup> Sztálin 1941. december 3-án Moszkvában még azzal próbálta hitegetni Sikorskit, hogy a tisztok alighanem Mandzsúriába szöktek. General Sikorski Historical Institute (ed.): *Documents on Polish-Soviet Relations, 1939–1945.* Heinemann, London 1967. 233.

aki később szovjet ügynöknek bizonyult. Mindez akkor természetesen nem szerepelt a brit jelentésekben, amelyek megállapíthatatlan okból bekövetkezett légi balesetről szóltak. (Egy feltevés szerint a csomagtérből kizuhanó egyik küldemény okozta a gép irányítórendszerének tragikus meghibásodását.)<sup>42</sup> De más jelenségek is utalnak arra, hogy a Szovjetunió talán nem csak meggyőzéssel, fenyegetőzéssel, illetve végezetül is a térség megszállásával akadályozta meg a konföderációs terveket, hanem ügynökein keresztül szabotálta is azokat. Tudott például, hogy Habsburg Ottó munkáját a kommunizmussal kokettáló Austrian Workers' Committee szabotálta, Eckhardt Tiborét pedig a hasonlóan balos American Federation of Democratic Hungarians.<sup>43</sup>

Azt azonban, hogy ezek a tényezők valóban számítottak az események kimenetele szempontjából, elsősorban az Advisory Committee, a Foreign Research and Press Office dokumentumainak áttanulmányozása, illetve – az utóbb említett tényező esetében – szovjet levéltári kutatás igazolhatná.

---

<sup>42</sup> A tragédia körülményeiről szóló beszámolók közül lásd *Ludwik Łubieński*: The last days of General Sikorski: an eyewitness account. In: Keith Sword (ed.): *Sikorski: Soldier and Statesman. A collection of essays*. Orbis, London 1990. 146–156., illetve *Meiklejohn Terry, S.*: Poland's Place i.m. 334–343.

<sup>43</sup> *Steven Bela Vardy*: Archduke Otto von Habsburg and American Hungarian Emigres During and After World War II. *East European Quarterly* Dec. 22. 2002.